

SOCIJALNA TEORIJA I RIZICI

OGNJEN ČALDAROVIĆ
Filozofski fakultet u Zagrebu
E-mail: ocaldaro@filozof.ffzg.hr

UDK: 316.2:504.05
504.05:316.7
Pregledni rad
Primljeno: 12. prosinca 1994.

U radu se izlažu najvažniji pristupi analizi rizika u socijalnim znanostima. Razmatraju se osnovni elementi psihologijskog, sociologijskog kao i nekih srodnih pristupa analizi rizika (kulturalistički pristup, "socijalna arena" rizika, "socijalna drama" rizika, socijalna amplifikacija rizika i kontekstualni pristup riziku). Osim navedenoga, predlažu se i najvažniji elementi sociologijskog modela istraživanja rizika.

Gljučne riječi: OPASNOSTI, RIZICI, DRUŠTVENE ZNANOSTI, SOCIJALNA TEORIJA, SOCIOLOGIJSKA ISTRAŽIVANJA, JAVNOST, EKSPERTI, PROCJENA RIZIKA.

UVOD

Nije daleko od istine ako konstatiramo da posebna i cjelovita socijalna teorija rizika do danas još nije razvijena. Postoje, kako ćemo vidjeti u ovom radu, različiti pristupi, konceptualizacije i više ili manje utemeljene ili oblikovane tvrdnje, konstatacije ili sistematizacije, različito prihvaćene od stručne javnosti. Ipak se u okviru različitih pristupa u socijalnoj teoriji rizika može govoriti ne samo o pojedinačnim rezultatima istraživanja, nalazima ili specifičnim saznanjima nego i o temeljitijim postignućima. Mogli bismo stoga reći da se u današnjem smislu *socijalna teorija rizika sastoji od nekoliko različitih pristupa komplementarnog tipa*. Naglašavajući pojedine dimenzije istraživanja rizika i opasnosti, oni tvore više ili manje zaočruženu cjelinu teorijskih tvrdnji, eksperimentalnih i istraživačkih generalizacija koja se može nazvati socijalnom teorijom rizika. U užem smislu pak, možemo govoriti o različitim konceptima ili perspektivama, tvrdnjama ili istraživačkim nalazima.

Zanimanje za utemeljivanjem socijalne teorije u proučavanju rizika postupno se razvijalo uz spoznaju da se samo tehničkim rješenjima ne mogu polučiti značajniji rezultati ni u proučavanju svih dimenzija rizika ni u komuniciranju navedenih dimenzija široj javnosti. Tehničkim i usko ekonomskim shvaćanjima obuhvaćali su se samo neki elementi rizika, a izostajale su antropološke, psihološke i sociološke dimenzije. Odbijanje javnosti primjerice da prihvati neku tehnološku inicijativu s određenom dozom rizika nije se moglo protumačiti samo razlozima iracionalnog odbijanja rizika od strane "neuke" javnosti. Socijalna teorija rizika kao kompleksno zahvaćanje u cjelinu problematike, koju rizici u suvremenom svijetu stavljaju gotovo pred svakog člana zajednice, jest nužnost koja mora nadići mnogobrojna ograničenja uskotehničkih uočavanja rizika. U nastavku ćemo prvo obratiti pažnju na klasifikacije postojećih koncepata u okviru socijalne teorije rizika, a zatim ćemo detaljnije proučiti pojedine elemente socijalne teorije rizika.

OSNOVNI PRISTUPI PROUČAVANJU RIZIKA U SOCIJALNIM ZNANOSTIMA

U novijoj raspravi o rizicima iz perspektive socijalnih znanosti (S. Krimsky, D. Golding, eds. 1992:7-21) razlikuje se nekoliko pojmova, koncepata i analitičkih podjela. U prvome redu, nakon mnogobrojnih istraživanja rizika moguće je govoriti o postojanju određenog broja **kvantitativnih zakona** u ispitivanju rizika. Neki od tih zakona tvrde i sljedeće: ljudi će, primjerice, prihvaćati i do 1000 veće rizike ukoliko su ih sami izabrali. Nadalje, utvrđeno je i da prihvatljiva razina rizika stoji u obrnutoj proporciji s brojem osoba izloženih tom riziku. Istraživanjima je također utvrđeno da ljudske reakcije prema žrtvama katastrofalnih pojava

stoje pod utjecajem "vremenske kompresije" - katastrofe vremenski koncentrirane manje se toleriraju od nesreća koje su "vremenski rastegnute", odnosno čije se posljedice postupno kumuliraju i broj žrtava postupno raste (poplava, vulkanska eksplozija, potres, itsl.). Istraživanjima je također konstatirano da reakcije prema rizičnim događajima stoje u obrnutoj proporciji sa stupnjem složenosti socijalnog sustava: što je on složeniji, to će manji poremećaj u njegovom funkcioniranju dovesti do posljedica značajnijih nego u jednostavnijim socijalnim sustavima. Ovaj "zakon" pokušava povezati stupanj složenosti socijalnog sustava s vulnerabilnošću tog istog sustava. Visokosloženi sustavi osjetljiviji su na poremećaje, pa i one malih dimenzija, dok manje složeni sustavi u svom funkcioniranju "ne računaju" na složenost sustava kao osnovnu varijablu funkcioniranja. Istraživanjima je, nadalje, konstatirano da s povećavanjem broja osoba uključenih u rizičnu situaciju razina tolerancije prema riziku raste - tolerancija se povećava, jer se rizik raspodjeljuje na veći broj osoba (princip podjednake patnje i podjednake izloženosti rizicima).

Osim navedenih kvantitativnih zakona, istraživanja o rizicima su razvila i različite **taksonomske podjele**, ali i **modele** pokušavajući rizike analizirati u terminima teorije sustava. Najznačajniji i najozbiljniji pokušaji usmjereni su na proučavanja i pokušaje razvijanja različitih **kauzalnih modela** socijalne teorije rizika. Najbliže se kauzalnim modelima došlo u formulacijama nazvanima uzročni okviri izgrađenima da bi se u uzročno-posljedičnom smislu pokušalo sustavno razviti socijalno uokvirivanje pojedinih rizičnih situacija. Socijalno uokvirivanje i/ili uzročni okviri zajedno s lokalnim (pret)historijama temelj su proučavanja socijalnog konteksta kao one ključne cjeline varijabli kojima u socijalnim znanostima u proučavanju rizika valja obratiti najveću pozornost.

Model Kaspersona i Renna (Krimsky, Sh. 1992:12), uzima u obzir ljestvicu od sedam stupnjeva zadovoljavanja ljudskih potreba. "Model je uzročan, no ne u smislu postavljanja uzročnih zakona, nego u smislu naglašavanja kauzalnog procesa rizika (sam rizični događaj, izvori pojačavanja rizika, kanali amplifikacije, socijalne stanice amplifikacije, individualne stanice aplikacije, grupni i individualni odgovori, različiti učinci)". Krimsky ističe da se u istraživanjima rizika utemeljio i **procesni model** koji se sastoji od cjeline pravila, procedura i analitičkih oruđa za metodološki pristup problemu ili klasi problema. Model se sastoji, prema ovim autorima od osnovna četiri postupka: identifikacija opasnosti, procjena i evaluacija rizika, upravljanje rizikom. No, prema našem mišljenju, ovakav model ima više obilježje tehnološkoga logičkog procesa a ne modela koji bi zadovoljavao kriterije cjelovito zamišljene i iskoristljive socijalne teorije rizika.

Funkcionalistička objašnjenja rizika u okviru socijalnih znanosti našla su najveću primjenu u različitim oblicima kulturnih ili antropoloških pristupa. Po mišljenju Krimskyog, funkcionalistička su objašnjenja rizika slična sociološkim ili kulturnim teorijama rizika, koje najveće značenje daju skupnim atributima, ideologiji ili organizacijskim normama životnih stilova i vrijednostima svakodnevnog života. No, većina ovakvih teorija ili pristupa ne može dati zadovoljavajući odgovor na pitanje o stvarnoj prirodi rizika nego ukazati na stupanj koherentnosti između selekcije rizika i načina života pojedinaca, socijalnih ili specifičnih situacijskih skupina. **Psihometrijska, kognitivna ili psihologijska** objašnjenja rizika polaze od pretpostavke da se ljudi prema riziku ponašaju rukovodeći se mentalnim ili kognitivnim modelima. Ova istraživanja rizika imaju (do sada) najveću tradiciju i najopsežniju istraživačku evidenciju u socijalnim znanostima, no poput drugih pristupa i svoja ograničenja. **Analogijski modeli** i analize rizika su najviše razvijene u okviru teorije o socijalnoj amplifikaciji rizika. Analogijska struktura ove teorije najbliža je komparaciji s teorijom signala koji - ovisno o kontekstu, procesima i specifičnostima svake situacije - mogu biti pojačani ili umanjani. Analogija s teorijom komunikacija i informacija vidljiva je i u osnovnoj shemi od tri elementa - prijenosnika signala, kanala komunikacije i primatelja signala. U ovakvom pristupu podjed-

nako važnu ulogu mogu imati i akteri (pojedinci ili skupine), medij transmitiranja poruka (masovni mediji, vladini uredi, uprava), no i ukupan kontekst u kojem se prenošenje signala odvija. U socijalnim teorijama rizika, smatra Krimsky, razvila su se do sada dva različita, ali međusobno ipak nadopunjavajuća opća pravca proučavanja. Prvi naziva **individualizmom**, a u okviru tog pravca najznačajniji razvoji odvijali su se u psihometrijskoj paradigmi i psihološkijskim istraživanjima. Drugi pristup Krimsky zove **kontekstualizmom**, a on je obilježen doprinosima kulturne teorije koja je, kako ćemo kasnije vidjeti, bliska sociološkijskom pristupu.

U okviru individualističke i kontekstualističke paradigme osnovna jedinica analize je pojedinac, "djelujuća individua" koja se ponaša u odnosu na posjedovanje prethodnih znanja o nekom specifičnom kontekstu. **Individualistička paradigma** inzistira na tome da ljudi spram rizika reaguju prema tome tipu ličnosti kojem pripadaju, a ovoj je orijentaciji bliska i izvedenica ekonomske paradigme koja pojedinim individualizirajućim tipovima reakcije spram rizika pridaje i element gospodarske kalkulacije i procjene koristi. Najvažniji doprinosi ove teorije do sada su, kako ih formulira Krimsky, sljedeći: razvoj racionalne teorije oblika ponašanja osoba u kriznim situacijama, empirijske generalizacije studija rizičnih reakcija i razrada modela o najznačajnijim čimbenicima koji utječu na osobnu adaptaciju na rizike. Nadalje, psihometrijska paradigma ističe da u najvećem broju slučajeva ljudi donose odluke u odnosu na rizične situacije u uvjetima u kojima ne raspoložuju dovoljno sigurnim znanjem o situacijama, odnosno o ukupnom kontekstu, često puta simplificirajući situacije na pojednostavljena pravila prosuđivanja, što često dovodi do neobjektivnih procjena. Psihološkijska istraživanja rizika naglašavaju važnost atributa koji se pridaju pojedinim dimenzijama rizičnih situacija. Takvi atributi mogu biti daleko značajniji prediktori ljudskog ponašanja negoli neke druge determinante reakcija spram rizika. Doprinosi psihološkijske paradigme su i razvijanje koncepata o determinantama percipiranog rizika, razvoj koncepata uz pomoć kojih se otkrivaju mehanizmi i postupci kojima ljudi karakteriziraju rizike, različiti primjeri taksonomije hazarda te izrada kognitivnih mapa o stavovima prema rizicima i njihovoj percepciji. Psihološkijskim istraživanjima je utvrđeno da zapravo ne postoji objektivna mjera rizika nego da se može govoriti samo o kognitivnim ili teorijskim determinantama percepcije rizika. Uočeni rizik predstavlja složeni supstrat interakcije pojedine osobe i okoliša koji se posreduje kognitivnom strukturom.

Kontekstualistička paradigma je pridonijela, prema Krimskyom, proučavanju rizika razvijajući teorije o ontološkijskom statusu rizika, o teoriji selekcije rizika i izradi upotrebljivih modela koji povezuju sociološkijske varijable s individualnim stavovima prema rizicima. Ova paradigma započinje s kontekstom, s konkretnom situacijom u kojoj se otkriva specifična socijalna struktura, institucionalni modeli ponašanja i specifičan kulturni poredak. Takav složeno oblikovani kontekst može biti polaznom točkom u proučavanju ljudskih reakcija spram rizika, a ne tipološkom klasifikacijom individualnih reakcija prema rizičnim situacijama koje se, drže ovi teoretičari, na određen način događaju u zrakopraznom prostoru. Ovako definiran pojam rizika odnosi se na specifičan socijalni proces uz pomoć kojega se rizik kao data, prirodna činjenica razumijeva. Značajan doprinos kulturnih teoretičara je ukazivanje na važnost grupnoga i širega socijalnog konteksta na percepciju rizika. Ova tvrdnja se direktno suprotstavlja psihometrijskoj paradigmi da je u percepciji rizika najvažnije proučavati individualne reakcije i perceptivne udešenosti na osobnoj razini. Kontekstualisti će zato zaključiti da je rizik uvijek proizvod socijalnog procesa, a psihometrijska paradigma će inzistirati prvenstveno na osobnoj percepciji, a zatim na važnosti konteksta. Kontekstualisti su također razvili i teorijska određivanja selekcije rizika. Oni smatraju da organizacijska okolica i socijalni kontekst utječu na selekciju rizika pojedinih ili socijalnih skupina. Pojedine skupine i socijalni agregati će imati različita shvaćanja o percepciji i selekciji rizika. Selekcija rizika nije, dakle, individualna značajka pojedinca niti univerzalna situacija koja vrijedi jednom zauvijek nego se i sama određuje kontekstualno.

Ovako skicirani pristupi proučavanja rizika u okviru socijalne teorije rizika samo su osnovica detaljnijeg problematiziranja. U nastavku ćemo svakom od pristupa posvetiti nešto pozornosti.

PSIHOLOŠKA PERSPEKTIVA U ISTRAŽIVANJU RIZIKA

U okvirima socijalne teorije, psihološka ili katkada nazvana i psihometrijska paradigma svakako je najrazvijenija i s najdužom tradicijom.

Psihološka se perspektiva bavi prije svega istraživanjima pojedinačnih reagiranja, subjektivnim prosudbama o tome kako pojedinci doživljavaju rizike u društvu. Psiholozi se pitaju zašto ljudi procjenjuju tipove rizika na različite načine, zašto se rizici u nekim sredinama prihvaćaju, a u drugima odbijaju, koji elementi utječu na prihvaćanje odnosno na odbijanje pojedinih rizika. Psihološka istraživanja su konstatala da se osobne preference spram rizika izgrađuju u ovisnosti o mnogobrojnim osobnima, ali i o kontekstualnim varijablama. Na osnovi mnogobrojnih istraživanja, psiholozi su došli do spoznaja o postojanju različitih mjernih skala kojima mogu kvantificirati elemente uočenih rizika.

Jedan je od osnovnih zaključaka iz psiholoških istraživanja rizika da ljudi razvijaju "mentalne modele" uz pomoć kojih reaguju prema vanjskom svijetu, pa tako i prema rizicima. Na te mentalne modele posebno utječu kontekstualne situacije, primjerice (O. Renn, 1992:65-66): 1. očekivani broj mrtvih i drugi gubici od nekog rizika; 2. katastrofični potencijal rizika. Ova varijabla se u gotovo svim psihološkim istraživanjima pokazala vrlo važnom: iako većina ljudi pokazuje specifične preference u izboru tehnologije koju ocjenjujemo rizičnom, ipak se rizici malih vjerojatnosti s visokim konzekvencama percipiraju opasnijima od onih koji imaju veću vjerojatnost pojavljivanja, no manje opasne konzekvence; 3. kvalitativne značajke rizika. Od mnogobrojnih odlika koje se pripisuju nekom riziku, najvažniji kvalitativni elementi percepcije rizika jesu smrtnost od pojedinog rizika, sigurnost u kontroli nad tijekom rizičnog događaja, vjerojatnost izbijanja rizične situacije i ukupnih konzekvenci (osjećaj sigurnosti kada sami vozimo automobil), familijarizacija s rizikom, percepcija o podjednakoj raspoređenosti učinaka nekog rizika u populaciji kao i potencijal rizika kao podloga krivnje osoba ili institucija zbog njegovog izbijanja; 4. vjerovanja povezana s uzrokom rizika. Istraživanja su pokazala da je percepcija rizika najčešće povezana s ukupnim stavom neke individue o uzroku rizika. Stoga je percepcija rizika pod utjecajem ukupnih a ne specifičnih ili pojedinačnih stavova o rizičnoj aktivnosti.

Istraživanja rizika u psihološkoj perspektivi mogu biti jedan od najvažnijih elemenata u prosuđivanju ukupnih dimenzija rizika, pa su ne samo komplementarna nego i neizbježna. Najnoviji razvoj sve više zanima dimenzija stigme kao kontekstualne kategorije nastanka rizika i kategorije povjerenja u institucije koje ispituju rizike. Stigma se kao analitički koncept pripisuje pogonu ili aktivnosti koji postoje ili su postojali. Stigmatiziranje je proces pridavanja negativnih predznaka aktivnostima, pogonima ali i mjestima u kojima su oni smješteni, makar posebnih razloga za stigmatizaciju više i nema.

Pitanje povjerenja u autoritete koji izdaju rješenja i legitimiraju rizične situacije nalazi svoje mjesto u psihološkoj perspektivi u novije vrijeme (Slovic, 1992:117-153). Utvrđeno je da ova dimenzija ima vrlo veliko značenje te da može "prekrivati" mnoge druge varijable. Primjerice, iako tehnička ekspertiza o nekom rizičnom pogonu može otklanjati opasnost po život u njegovoj blizini, sumnju može izazvati kolektivni autoritet (državni ured, agencija) ili individualni (ministar, šef neke komisije) koji legitimira utvrđeno stanje stvari. U ovom slučaju nepovjerenje se izražava ne prema postojećoj situaciji, nego prema individualnom ili kolektivnom legitimiranom autoritetu.

Najveći broj psiholoških ispitivanja dimenzija rizika vršio se na relativno malim uzorcima, što predstavlja i osnovnu kritiku ovih istraživanja zbog nemogućnosti komparacije rezultata prikupljenih na različitim mjestima, u različitim vremenima i na različitim uzorcima.

SOCIOLOŠKE I SRODNE PERSPEKTIVE U ISTRAŽIVANJU RIZIKA

Sociologija je implicitno bila prisutna u istraživanjima rizika od samih početaka, no u disciplinarnom smislu nedostatak socioloških dimenzija istraživanja rizika bio je vidljiv godinama. U najnovije vrijeme sociologijski pristup dobiva novi zamah.

Među mnogim pristupima neki se manje ili više preklapaju ili nadopunjavaju sa sociološkom teorijom. Među najpoznatijima su **kulturološka** perspektiva, zatim pristupi proučavanju rizika nazvani **socijalnom arenom** i **socijalnom dramom** (Krimsky, Golding, eds. 1992). Dosta je bliska sociološkim dimenzijama i perspektiva o tzv. **socijalnoj amplifikaciji** rizika, kao i perspektiva nazvana **kontekstualnom teorijom rizika**. Sociološka istraživanja rizika naglašavaju dimenzije koje u nekim drugim pristupima nisu valorizirane, kakvi su primjerice i koncepti *socijalne skupine, socijalnog okruženja, vrijednosni i ideologijski elementi, ali i elementi socijalnog konteksta, postupka, vlasti i moći*. Stoga se sociologijska perspektiva djelomice prepliće s pristupima socijalne arene, s kulturalističkim i s pristupom socijalne drame. Sociologija pristupa proučavanju rizika pretpostavljajući da ljudi "uokviruju" svoje spoznaje, percepcije i prosudbe socijalnim okvirima života kojima su okruženi. Ljudi ne žive izolirano u socijalnom svijetu nego svoje percepcije, sudove i ponašanja prilagođavaju očekivanjima socijalne okoline. Stoga je njihova percepcija situacije uvijek "distorzirana" specifičnim utjecajima socijalne sredine pa je uspoređivanje pojedinih socijalnih sredina i rezultata istraživanja u različitim socijalnim sredinama vrlo otežano, a ponekad gotovo i nemoguće.

Osnovni aspekti sociologijskih interesa u istraživanju rizika usmjereni su (Renn, 1992:67) prema sljedećim aspektima: istraživanje **organizacijskih** aspekata rizika, **katastrofa, masovnih medija i komunikacija rizika, konflikata i uzroka** nastanka rizičnih situacija, **jednakosti i distribucije rizika** među socijalnim klasama i stanovništvom, istraživanja **epistemoloških aspekata** i legitimiranja znanja o rizicima.

Ovom popisu aspekata sociologijskih interesa možemo pridodati klasična sociološka istraživanja **stavova stanovništva** o različitim aspektima rizika (istraživanje preferenci stanovništva), istraživanje procesa donošenja odluka kao i modela funkcioniranja organizacija koje se bave poslovanjem s rizičnim tvarima. No, iako je empirijski materijal o rizicima prikupljen, osnovni problem ostaje i nadalje preciziranje konceptualnih okvira istraživanja. Renn (1992:69-72) navodi da se mnogi pristupi mogu svrstati u **studije slučajeva, problemske analize, normativna istraživanja ili etičke pristupe** bez jasne teorijske podloge. Zanimljivo je također, ističe ovaj autor, da sve popularnijim postaje proučavanje različitih "ideologija zavjere" (instrumentalizacija socijalnih slojeva radi postizanja posebnih ciljeva za neke privilegirane skupine u društvu). Osim navedenih pristupa, za koje ovaj autor nalazi da se eksplicitno ne referiraju na određeni teorijski koncept, Renn moguće pristupe dijeli na dvije osnovne skupine. Prva skupina pristupa u ravni **individualistički - strukturalni** razlikuje teorije koje polaze od stajališta da se u definiranju rizičnih situacija sociologija mora prije svega zanimati za individualna ili skupna definiranja situacija, dok strukturalni pristupi naglašavaju važnost širih socijalnih aspekata. Druga skupina pristupa proteže se u ravni **objektivistički - konstruktivistički**. Objektivistički koncepti drže da su rizici objektivne, stvarne manifestacije fenomena podložnih promatranju, a socijalno konstruktivistički pristup tvrdi da su rizici prije svega artefakti socijalnih skupina ili institucija. U okviru navedenih generalnih klasifikacija Renn razlikuje i nekoliko specifičnih pristupa analizi rizika u sociologiji.

1. **Koncept racionalnog aktera** pogodan je i za istraživanje rizičnih pojava. Socijalni akteri racionalno djeluju u socijalnom prostoru želeći promovirati svoje **osobne interese**.

Interesi pojedinaca i socijalnih skupina se razlikuju, što u najvećem broju slučajeva dovodi do socijalnih konflikata. Ukoliko se, primjerice rizik želi impostirati na specifičnu skupinu pojedinaca i tako ugroziti njihove interese (npr. gospodarsku vrijednost naselja u kojem žive), tada se ta skupina može mobilizirati organizirajući politički pristisak i akciju s ciljem da reducira, isključi ili posreduje pretpostavljenu opasnost. Racionalno ponašanje pojedinaca i skupina, i u rizičnim situacijama određeno je razvijanjem strategija i selektiranjem najboljih sredstava kojima će se postići unaprijed postavljeni ciljevi.

2. **Teorija socijalne mobilizacije** se orijentira na proučavanje uvjeta pod kojima dolazi do **mobiliziranja pojedinaca i skupina**, kao i na proučavanje **strukturalnih uvjeta** nužnih da bi socijalne skupine ostvarile ciljeve. Veći dio analiza potaknutih ovim teorijskim zaleđem motivacijske strukture i osobne "prethistorije", koje u najvećem broju slučajeva dovode do pojave aktiviranja u nekoj konkretnoj situaciji, a dio analiza je usmjeren proučavanju strukturalnih uvjeta pod kojima dolazi do mobiliziranja pojedinaca i skupina. Analiza konkretnih ekološki orijentiranih skupina u mnogim je slučajevima rukovodena navedenim teorijskim konceptom.

3. **Organizacijska teorija**. Organizacijska teorija u ispitivanjima rizika najviše je predstavljena radovima Ch. Perrowa, koji je istraživao funkcioniranje organizacija koje rukovode rizičnim poslovima. Kao i u svakoj drugoj organizaciji tako i u navedenim organizacijama postupno dolazi do rutinizacije poslovanja i zanemariivanja potrebne budnosti prema prirodi zadaće - **određivanju kriterija rizika**, procesa, materijala i postupaka u svakodnevnom ljudskom okolišu. **Raspodjela odgovornosti** je specifičan aspekt proučavanja u okviru hijerarhijske podjele rada. Dosadašnja istraživanja u okviru ove perspektive pokazuju da obadva procesa - **rutinizacija poslovanja i difuzija odgovornosti** - mogu u nekim slučajevima dovesti do povećavanja a ne smanjivanja stupnja opasnosti od nekih rizika. Rutinizacija dovodi do smanjivanja budnosti, a hijerarhijska struktura odgovornosti delegitimira efikasnost sustava donošenja odluka.

4. **Sustavna teorija**. Ovaj pristup u analizi rizika naglašava prisutnost **rizika kao jednog od podsustava** u socijalnom sustavu uopće. Rizici su stoga samo dijelovi širih socijalnih ili institucionalnih jedinica a o njima se može raspravljati kao o stvarnim entitetima, ali i kao o socijalno konstruiranim realitetima. N. Luhman, primjerice (1993) naglašava paralelno postojanje različitih sustava znanja u društvu (laičkog i ekspertnog, posebnih socijalnih skupina - kolektivnih autoriteta, itsl.) koji su kompetitivni, a društveno se selektiraju i dominiraju socijalnom scenom u ovisnosti o strukturalnim - a mi bismo dodali i - kontekstualnim kriterijima. Socijalni sustav **selektira one sustave znanja koji osiguravaju perzistenciju sustava kao cjeline**, odbacujući one koji ga mogu dovesti kao cjelinu u opasnost.

5. **Neomarksistička i kritička teorija**. Prema Rennu, ovaj pristup dijeli dosta sličnosti s pristupom racionalnog aktera, no veću pozornost polaže na strukturalnu analizu **determinirajućih institucionalnih interesa koji uvjetuju ponašanje socijalnih skupina**. Zanimanje se usmjerava na proučavanje normativnog okvira u kojem konkretne skupine i zajednica ustanovljavaju osobne granice prihvatljivosti rizika. Prema navedenoj teoriji, postojeće politike rizika izložene su krizi legitimiteta zato što se oslanjaju na impostiranje rizika od strane jedne socijalne skupine na drugu, čime se samo odslikava klasna struktura društva. Štoviše, socijalne skupine koje podnose najveće rizike u sebi reflektiraju nejednakosti u socijalnoj strukturi društva i u raspodjeli moći i socijalnog utjecaja.

6. **Socijalno konstruktivistički pristup**. Sljedbenici ovog pristupa drže da su rizici socijalne konstrukcije determinirani strukturalnim snagama u društvu. Problemi ugrožavanja zdravlja, raspodjele bogatstva, nejednakosti, egalitarnosti, kontrole, itsl. ne mogu se utvrditi objektivnim znanstvenim pristupom nego se moraju **rekonstruirati iz vjerovanja i racionalizacija različitih aktera u društvu**. Svaka skupina u društvu, stvarajući specifične socijalne konstrukcije rizika, reflektira i osobne konstrukcije vrijednosnih sustava, ideja i vjerovanja

koje se susreću u različitim socijalnim "arenama". Politika rizika je stoga kontinuirana **borba za ostvarivanje prava na legitimiranje socijalnih konstrukcija rizika pojedinih socijalnih skupina**, koje se mogu razlikovati u definiranju kvaliteta za pojedine rizike. Tehnička analiza rizika samo je jedna od mogućih socijalnih konstrukcija rizika i ni po čemu ne mora biti superiornija nekim drugim konstrukcijama zato što se konstrukcija rizika tada osniva primjerice na političkoj moći, poziciji elita, specifičnim partikularnim interesima, itsl.

Sociološka interpretacija rizika inzistira da rizik valja promatrati kao složeni fenomen koji se ne može protumačiti izolirano od njegove interpretacije, a ona ovisi o socijalnom kontekstu, konkretnim situacijama socijalnog uokvirivanja rizika, o vrijednostima i interesima pojedinih socijalnih skupina. Socijalne konzekvence rizika uvijek su posredovane socijalnim interpretacijama pod utjecajem konkretnih distribucija moći i utjecaja u nekom konkretnom društvu. Stvarnost u kojoj se razvijaju analize rizika uvijek je mješavina stvarnih fizičkih događanja i konstruiranih značenja oblikovanih osobnim razmišljanjima i ideologijskim vrijednostima. Stoga je sociološki pristup mješavina pristupa i u svakoj konkretnoj situaciji (kontekstu) nekome od pristupa valja dati prioritet.

Model sociologijskog istraživanja rizičnih situacija

Osnovni model za sociologijsko istraživanje rizika u našim uvjetima, uzimajući u obzir instrumente i osnovne istraživačke postupke u nas i u svijetu, morao bi obuhvatiti sljedeće osnovne aspekte.

1. **Aspekti konteksta.** Model istraživanja treba uključivati više različitih konteksta na kojima se primjenjuje isti istraživački materijal, odnosno isti sadržaj i isti sastav istraživačkih tehnika. Tako bi se kontekst mogao lakše upoznati i poslužiti kao relevantna varijabla. To naravno ne znači da će rezultati istraživanja biti identični u kontekstima za koje smo utvrdili da posjeduju visoku sličnost, ali će se kroz dulje vremensko razdoblje kontekst daleko bolje upoznati i s njime će se moći operirati kao s analitičkom varijablom. Uporaba istih istraživačkih sadržaja i metoda omogućit će višu razinu komparabilnosti rezultata, metoda i instrumenata, uz upozorenje da tip konteksta ostaje u principu isti, ali može mijenjati pojavne oblike.

2. **Aspekti temporaliteta.** Istraživanje sociologijskih aspekata rizika mora uključivati više temporalnih presjeka, veći broj ponavljanja. Ovakav postupak omogućit će preciznije utvrđivanje promjene senzibiliteta javnosti. Višekratno ponavljana ista ili djelomično izmijenjena istraživanja na istim ili različitim populacijama omogućavaju u svakom slučaju stjecanje jasnije slike o transformaciji stavova o istraživanim fenomenima.

3. **Aspekti uzorka.** Mnoga istraživanja osnivala su se često na prigodnim, nedovoljno pouzdanim uzorcima. Istraživanja bi trebala koristiti različite kategorije uzoraka koji se mogu simultano koristiti, osobito **stratificirane** uzorke (primjerice, laici i stručnjaci; osobe iz krajeva u kojima se ne predviđa neka intervencija itd.), **ponderirane** uzorke (različit udio pojedinih stratuma populacije prema naprijed željenim omjerima), ali i **slučajne** uzorke klasičnog tipa. Važan aspekt uzorka je i njegova česta uporaba. Češće korišteni uzorci postupno se jasnije profiliraju. Posebice valja voditi računa o tome da je u mnogim situacijama istraživanje poželjno provoditi na **temporalno organiziranim sustavnim zonskim uzorcima**. Zone mogu biti oblikovane s obzirom na mnogobrojne kriterije a tako bi se u dugoročnijem smislu, podaci mogli "mapirati", čime bi se stvorila slika o objektiviranoj percepciji opasnosti u naselju, području ili regiji. "Subjektivna" uočavanja mogu se nadalje kombinirati s "objektivnim" pokazateljima, a iz takve dvije "slike" dade se zaključiti o važnosti elemenata uočavanja opasnosti.

4. **Aspekti instrumentarija istraživanja.** Osim klasičnih **anketa**, model sociologijskog istraživanja opasnosti treba obuhvatiti i druge metode (**intervju**, **analizu sadržaja**), ali i or-

ganizaciju **panela, workshopova te analitičkih centara** na mjestu intervencije koji onda mogu služiti i kao **informacijski punktovi**.

Osim navedenoga, valja primjenjivati različite tehnike istraživanja kakve su **primjerice akcijska istraživanja** (hitna istraživanja koja slijede tijekom akcidentalne situacije), **participacija** (praćenje akcidentalnih situacija "iznutra", kao član tima koji vrši evaluaciju strategija rješavanja akcidentalne situacije i sl.).

5. Aspekti javnosti. Budući da smo konstatali da je javnost uključena u aspekte problematike opasnosti u nas niskostrukturirana i neizdiferencirana, ona se može "preurediti" jedino sustavnim provođenjem istraživanja, ali i mnogobrojnim propagandno-edukacijskim djelovanjima, što uključuje pisanje jasnih i razumljivih članaka u javnim glasilima, izdavanje popularnih publikacija o navedenim problemima, promotivne kampanje, javne demonstracije i prezentacije elemenata koji tvore sadržaj pojma sigurnosne kulture, jasno i brzo reagiranje na pojave opasnih situacija, itd. Tek uz ovakvo postupno djelovanje u duljem vremenskom razdoblju moguće je očekivati pojavu diferenciranije javnosti koja će biti i komunikativniji element u kreiranju sigurnosne kulture.

6. Aspekti sadržaja problematike. Istraživanje socioloških aspekata rizika ne treba bitno nadopunjavati novim sadržajima nego još više profilirati prema specifičnim temama socijalno relevantnih kriterija za utvrđivanje stupnja sigurnosne kulture. Varijable obrazovanja, spola, dobi, zanimanja i mjesta stanovanja funkcioniraju kao specifični kriteriji, no njih bi u narednim istraživanjima valjalo još preciznije testirati.

7. Aspekti kriterija. Najvažniji kriteriji u okviru modela sociološkog istraživanja rizika su sljedeći: **demografski** (spol, dob), **obrazovni** (kvalifikacija, obrazovanje), **kontekstualni** ("prethodne i lokalne historije", osobni stavovi u prelamanjima dimenzija štete/koristi/cijene), **lokacijski** (mikrosituacije), **generalni** (opće vrijednosti), **opći** (priklanjanje većini), **specifični** (po tipu intervencije).

Navedeni elementi predstavljaju minimalne zahtjeve modela sociološkog istraživanja rizika. U nastavku ćemo iznijeti najvažnija obilježja nekih sociologiji srodnih pristupa proučavanju rizika.

Kulturalistički pristup analizi rizika

Kulturalistički pristup u proučavanju rizika pojavio se kao protuparadigma tehničkoj paradigmi, na mnogo je načina sličan sociološkom, a u nešto manjoj mjeri i psihološkom pristupu. Osnovna je teza ovog pristupa da se korijeni prihvaćanja ili odbacivanja rizičnih pojava kriju i determinirani su prototipovima modela kulturnih vjerovanja, odnosno obrascima uvjerenja i percepcijama stvarnosti. Pojedinci i u uočavanju opasnosti samo slijede opće obrasce određene kulture. Stoga i razloge u načinu percipiranja i reagiranja spram rizika treba tražiti u specifičnostima kulturnih obrazaca svake socijalne sredine. Primjerice, u nekim se kulturama rizici prihvaćaju, a ti se isti rizici ne mogu niti zamisliti u nekoj drugoj kulturi. Toleranciju spram rizika uvjetuje socijalna sredina, kulturni uzorak ponašanja u konkretnom društvu. Pristalice kulturalističkog pristupa razlikuju više prototipova ponašanja koji determiniraju percepciju rizika, a u svojim analizama rabe dva ključna pojma. Prvi se pojam - **grupna kohezija** - odnosi na stupanj u kojem osobe ovise o stavovima skupine i identitet pronalaze u društvenoj skupini. Drugi je, nešto specifičniji i karakterističniji, pojam *grida* (mreže u doslovnom smislu riječi) koji označava stupanj u kojem netko prihvaća i respektira formalni sustav hijerarhije i proceduralnih pravila ponašanja u društvu (Renn, 1992:73). Istraživači razlikuju nekoliko idealtipskih kategorija organizacija ili socijalnih skupina, nadalje i tipove ponašanja članova socijalnih skupina spram socijalnog svijeta, pa onda i prema rizicima. **Poduzetnički** tip socijalne sredine percipira rizik kao priliku za osobne ciljeve, a njemu suprotstavljen **egalitarni prototip** sredine naglašava kooperaciju i pripadnost skupini.

U potonjem prototipu preovladava težnja prema jednakosti i vrši se pažljiv izbor djelatnosti koje bi mogle imati negativne učinke na članove zajednice. Treći - **birokratski prototip** socijalne sredine - oslanja se na birokratski postupak i njegovu sposobnost da se suprotstavlja nesigurnostima. Pitanja jednakosti, kompetitivnosti ovdje su prekrivena birokratskom sigurnošću da se stvari dobrim postupkom dadu urediti u dugoročnome smislu. Četvrti prototip naziva se prototipom **atomiziranih ili stratificiranih osoba** u kojemu hijerarhijski sustav ponašanja i samostalno snalaženje predstavljaju osnov kulturnih i socijalnih standarda ponašanja u društvu. Peti i posljednji tip socijalnog prototipa je sustav **autonomnih osoba** koje osobnim potencijalom uspijevaju prevladati nesigurnosti funkcioniranja prototipova ranije navedena četiri tipa.

Iako ovaj pristup posjeduje zanimljive prednosti (po našem je mišljenju koristan, jer pokazuje da je kontekst značajna, kompleksna ali i strukturirana respektabilna varijabla), on ima i svojih mana. Neki kritičari (primjerice, Rayner, 1992:83-117) navode da ova je teorija samo pokušaj primjene kulturalističkog determinizma, da nije u stanju stvoriti upotrebljivu skalu za mjerenje individualiziranih reakcija članova nekog socijalnog prototipa, da predstavlja zapravo jednu od varijanti teorija o kulturnom determinizmu, te da usmjerava istraživanja u konzervativnom pravcu. No, posebice zanimljivom nalazimo jednu od hipoteza koju je u okviru ove perspektive razvila M. Douglas (1985), jedna od glavnih zastupnica ove teorije, a koju naziva **hipotezom stabiliteta**. Prema njoj osobe teže homogenizirati svoje iskustvo o socijalnoj strukturi u različitim područjima života. Razrada ove hipoteze predviđa da će primjerice osobe iz hijerarhijskih obitelji težiti ka hijerarhijskim poslovima i organizacijama, a osobe koje možemo okarakterizirati egalitarnima ili poduzetničkim - kao i drugi tipovi - težiti će reproducirati isti socijalno-kulturni kontekst u svim svojim aktivnostima. Osnovna ideja o tome da pojedinci **zapravo ponavljaju socijalizacijom stečene modele percipiranja svijeta** može se vrlo dobro primijeniti na proučavanje rizika i iz ove perspektive. Ukoliko je neka osoba socijalizirana u "klimi nepovjerenja prema institucijama", tada će na takav način sustavno reagirati prema socijalnim impulsima iz okoliša, tretirajući ih kao svojevrsne signale i interpretirajući ih na sebi razumljiv način, kompatibilan socio-kulturnim standardima usvojenima u primarnoj socijalizaciji.

Socijalna arena rizika

Koncept **socijalne arene** blizak je sociologiji (Renn, 1992:179-186), ponajviše kroz djelovanje simboličkih interakcionista, i možda najviše E. Goffmanu ili etnometodološkoj struji u sociologiji. Ovaj pristup inzistira na činjenici da "...objektivni koncepti istraživanja rizika, koji se usmjeravaju na analizu stvarnih konzekvenci akcije, ne uključuju simbolička značenja i interpretacije događaja te prema tome gube iz vida veliki broj socijalnih konstrukcija vezanih uz isti 'stvarni' događaj" (179). Drugim riječima, neko konkretno pojedinačno ili skupno socijalno iskustvo o riziku oblikovano je ("uokvireno je") pristupačnošću informacija, socijalnim i kulturnim značenjima uzroka i posljedica rizika kao i mnogobrojnim strukturalnim i organizacijskim čimbenicima koji oblikuju iskustvo o rizicima. U svezi s time, socijalna arena se koristi kao sredstvo i medij da bi se se pokušalo utjecati na ishode pojedinih rizičnih situacija mobiliziranjem socijalnih resursa i stvaranjem okvira za poduzimanje akcija. U proučavanjima rizika u okviru ove perspektive razlikuju se tipovi arena - **pravna (legislativna)**, **administrativna**, **znanstvena**, **arena masovnih medija** i **protestna arena (protestne akcije)**. Osnovna je pretpostavka primjene koncepta socijalne arene u proučavanju rizika da pojedinci i socijalne skupine "ulaze" u arenu, odnosno koriste javne prostore ukoliko ocjenjuju da bi mogli tim postupkom osigurati afirmaciju svojih stajališta.

O. Renn (1992:190-193) navodi nekoliko bitnih elemenata mobilizacijskog potencijala rizika u javnoj areni. Osnovna značajka koncepta arene je tzv. **zamka o evidenciji**. Ukoliko svaka (suprotstavljena) skupina koja raspravlja o riziku može stvoriti i proizvesti različite

tipove evidencija o rizicima, mogućnost konzenzusa će biti vrlo otežana, ako ne i potpuno onemogućena. Različite evidencije se pak oslanjaju na različite pretpostavke o evidenciji. Evidencije počivaju na probabilitetima, statističkim procjenama, na tehničkim procjenama, na individualnim ili skupnim iskustvima, na različitim (neupitnim) osobnim ili grupnim po-rethistorijama. Naredni problem je **simbolički značaj rizika**. Arena rizika privlači mnoge socijalne skupine i pojedince zbog potencijalnih mogućnosti legitimiranja svojih stajališta, koncepata ili tvrdnji. Simbolički značaj arene rizika dvostrukog je tipa: s jedne strane, rizici mogu, osim stvarnog aktualnog naboja (stvarna, personalizirana, vidljiva, opipljiva opasnost) imati i snažan simbolički naboj - primjerice strah od nuklearnog zračenja, od atomske elektrane kao atomske bombe itsl. Simboličko predstavljanje rizika u političkoj areni može dovesti do ukupne simbolizacije rasprave pretvarajući je u razmatranje o pitanjima koja imaju vrlo malo veze sa stvarnim aspektima problema (konkretnog) rizika. S druge strane, simbolički značaj rasprave o riziku može poslužiti kao solidna mobilizacijska točka za poduzimanje rasprava o sustavno izabranim problemima koje socijalne skupine žele plasirati kao najvažnije za neko konkretno društvo. Preko arene rizika "prelamaju se" mnoga pitanja, prvenstveno političke prirode koja često zadiru u srž političkog sustava. U ovakvoj uporabi simboličkog značenja rizika, potencijalni je naboj samo solidan medij za raspravu o ključnim pitanjima demokracije u nekom socijalnom sustavu. **Socijalna poželjnost** koju predstavnici ili socijalne skupine žele ostvariti u areni rizika može biti razlogom da se ona koristi samo kao medij postizanja drugih ciljeva. Različite agencije koje upravljaju rizicima nalaze se u areni rizika u položaju **strukturalne slabosti** jer ne mogu, u najvećem broju slučajeva, producirati konkretiziranu, empirijski individualiziranu evidenciju nego onu osnovanu na probabilitetima i statističkim proračunima. Mobilizacijski potencijal takve evidencije je u areni rizika vrlo slab, a argumentacija ispod očekivanja sudionika u areni. U areni rizika vrlo se često doživljava **iskustvo konfuzije i nepovjerenja**. Zbog toga mnoge osobe razvijaju *personalizirane strategije* kojima pokušavaju prevladati navedene zbunjenosti. Takve strategije - mogli bismo ih nazvati i "racionalizacijama" - imaju svoje standardizirane oblike od kojih je najčešći uvećavanje opasnosti od kolektivnih rizika i umanjivanje rizika od individualnih uzroka. **Moralizacija** situacije također služi kao snažan mobilizacijski potencijal, a koristi se i u pro i u kontra situacijama, kao i situacija **vještačke polarizacije** sudionika. Konačno, konstatira Renn, u mnogim slučajevima u areni rizika dolazi do stanja **političke paralize**, zbog konfuzne evidencije, neuspjele komunikacije, različitih zahtjeva za legitimiranjem personaliziranih ili skupnih iskustava kao kriterija za odlučivanje o rizicima, itsl. Analogija s arenom služi da se za dimenzije rizika izgrade različite konceptualizacije i uz pretpostavku mobilizacije "članstva", koje dijeli razumijevanje pojedinih dimenzija definiranih na specifičan način od strane pojedinih pripadnika "arene".

Socijalna drama rizika

Pristup proučavanju rizika nazvan **socijalna drama** sličan je u mnogome već izloženom pristupu o socijalnoj areni rizika. Ovdje se rizik shvaća kao **socijalna interakcija u specifičnom socijalnom kontekstu** u kojem sudionici pokušavaju "plasirati" različita viđenja socijalne stvarnosti težeći zadobivanju legitimiteta svojih stajališta. "Socijalna dramaturgija" E. Goffmana gotovo je idealno primjenjiva za analizu rizika u okviru ove perspektive. I. Palmund (1992:196-212), navodi nekoliko **tipova publika** koje se u svezi s rizikom javljaju: publike koja je izložena djelovanju rizika, koja "proizvodi" rizik i koja predstavlja najširu javnost. Nadalje, ova autorica razlikuje, slično kao i u konceptu dramaturške sociologije, pojam **aktera** (sudionika), promatrače, pozornicu i različite tipove **socijalne mobilizacije** aktera - od potpuno pasivnih do aktivnih. Specificiranje koncepta socijalne dramaturgije unosi i pojam **medijatora** u potencijalnim konfliktima - istraživača rizika koji pokušava izložiti uvjete pod kojima se nekoj pojavi mogu dati atributi rizičnosti, zatim osobu ili skupinu koja

vrši **prosudbu rizika**, donoseći odluke o standardima njegovog prihvaćanja te konačno **informatore** o rizicima, odnosno osobe angažirane u masovnim medijima. Sam proces unošenja rizika u društvo autorica objašnjava na sljedeći način: "Rizik je kod koji upozorava društvo da je došlo do zahtjeva za promjenom u socijalnom poretku (...) Konflikta oko rizika su procesi koji se razvijaju u vremenu u kojima se anksioznost kontrastira sa sigurnošću i gdje se percepcije o kaosu i riziku miješaju s percepcijama o redu i sigurnosti" (Ibid. 206). Navedeni konflikti su najčešći u svezi s tehnološkim rizicima. Njihov specifičan "životni tijek" je sljedeći: stadij prije izbijanja problema, iznenadno otkriće problema (opasnost, rizik), procjena rizika, opadanje javnog interesa za problem i stanje poslije izbijanja problema. Komparacija s dramom u analizi rizika moguća je i u nekim drugim aspektima. U analizi rizika ili u nekoj problemskoj situaciji rizika dolazi do grananja problematike, do uključivanja sve većeg broja pojedinaca i razina u društvu (dramska radnja se komplicira). "Križa", kojih može biti više u razvoju posebnog rizika, predstavlja vrhunac problemske faze, iza koje obično nastupa faza poduzimanja akcije - ustanovljavanje dimenzija rizika i njegovih konzekvenci te potreba poduzimanja zaštitnih mjera. Posljednja faza u dramskom razvoju situacije je pokušaj reintegracije socijalnih skupina koje su pojavom specifičnog rizika bile poremećene u svojoj percepciji socijalnog sustava ali i javno priznanja o "nepopravljivoj shizmi" koja je učinjena (Ibid., p.209). Navedeni raskol je zapravo specifičan tip stigmatizacije koji ostaje kao trajna posljedica i oznaka za mjesto, predio, tvornicu, industriju ili skupinu eksperata koji su donosili odluke o opasnoj situaciji. Raskol ima tendenciju generalizacije, posebice u slučaju nekih tipova industrija (nuklearne elektrane su najčešći primjer), ali i u slučaju ekspertnih prosudbi - jednom poljuljano povjerenje u osnovanost izrečenih prosudbi vrlo se dugo ili vrlo se teško, a ponekad i nikako se ne može ponovno uspostaviti.

Ova tri pristupa analizi rizika komplementarni su sociologijskim konceptualizacijama, no specificirani su s obzirom na centralni okvir analitičke matrice: u jednom slučaju govor je o kulturi kao generalnom okviru, u drugome o "socijalnoj areni", a u trećemu o socijalnoj drami. Slično je i s naredna dva pristupa

Socijalna amplifikacija rizika

Koncept **socijalne amplifikacije rizika** (Kasperson, 1992:155-178) autori definiraju na sljedeći način: "Koncept socijalne amplifikacije rizika osniva se na pretpostavci da događaji povezani s opasnostima interagiraju s psihološkim, socijalnim, institucionalnim i kulturnim procesima na načine koji mogu pojačati ili umanjiti percepciju rizika i općenito utjecati na ponašanje prema riziku. Oblici ponašanja zatim generiraju sekundarne socijalne ili ekonomske konzekvence.... Sekundarni učinci zatim (u slučaju amplifikacije rizika) postavljaju zahtjeve za dodatnim institucionalnim odgovorima i zaštitnim akcijama ili - u slučaju umanjivanja rizika - za isključivanjem potrebe za zaštitnim mjerama (157-158)." U ovom pristupu iznosi se i ideja postojanja **amplifikacijskih stanica**, odnosno mjesta pojačavanja ili umanjivanja (učinaka) rizika. Takve stanice mogu biti pojedinci, skupine ili institucije. Ujedinjavanjem većeg broja pojedinačnih stanica nastaje sljedeći analitički koncept koji Kasperson naziva **socijalnim stanicama amplifikacije**. U ovakvim stanicama rizik dobiva institucionalnu dimenziju, jer ga osobe više ne procjenjuju prema svojim osobnim stajalištima nego po "signalima", institucionalnim stavovima o pojedinim situacijama. Ovaj proces "institucionalizacije rizika" dovodi i do alienacije pojedinaca od organizacija i od "institucionalnih stavova", kao i do pojave različitih tipova sekundarnih učinaka (specifičnih vrijednosnih usmjerenja, političkih pritisaka, socijalnih poremećaja, promjena u standardima za reguliranje rizika itsl.).

Socijalna amplifikacija rizika odnosi se, ističe ovaj autor, na socijalne, kulturne i individualne strukture i procese koji oblikuju socijalno iskustvo s nekom opasnošću. Opasnosti su u ovoj konceptualizaciji okvir za šire razumijevanje kompleksnosti rizika u društvu. Konzekvence rizika prihvaćaju se u javnosti kao direktne posljedice njegovog postojanja, no

povezuju se i s mnogim drugim indirektnijim učincima u procesu interakcije sa štetama koje su fizički opipljive, vidljive i mjerljive (socijalna stigmatizacija, sukobi, gubitak osjećaja o zajednici, socijalni neredi). Termin **rizični događaj** u ovoj se konceptualizaciji uzima samo kao jedna od manifestacija rizika. Istraživanja pokazuju da se učinak pojačavanja ili umanjivanja konzekvenci rizika odnosi najčešće na izvedene, konzekvence sekundarnog ili tercijarnog tipa. Pojačavanje ili umanjivanje konzekvenci rizika može objektivno dovesti do povećavanja ili umanjivanja šansi izbijanja narednih rizika ili pak može djelovati na kredibilitet institucionalnih procjenitelja. Primjerice, umanjivanje značaja rizika može dovesti do povećavanja stvarnih šteta, jer se konzekvence namjerno prikazuju umanjivima, što dovodi ne samo do većih stvarnih šteta nego i do gubitka kredibiliteta i povećavanja dimenzija simboličkih šteta u budućnosti (nepovjerenje). Socijalna amplifikacija ili umanjivanje rizika se može promatrati na najmanje dvije razine - koliko su se kolektivni autoriteti angažirali u procesu pojačavanja ili umanjivanja učinaka rizika, ali i na simboličkoj razini - koliko i na koji su se način pojačavanja ili umanjivanja učinaka rizika prelomila kroz konkretan socijalni kontekst, dobivajući različite dimenzije i tumačenja te na taj način utječući na oblike kasnijih ponašanja javnosti.

Socijalna amplifikacija rizika pogodan je pristup za analizu konkretnog tijeka razvoja rizika. Pojačavanje i umanjivanje učinaka rizika dešava se gotovo u svakoj konkretnoj rizičnoj situaciji. No, ova dva procesa samo su dio preciznije analize kontekstualnih varijabli. Važnost konteksta u kojem se događa neki rizični proces cjelovitije naglašava naredni pristup proučavanju rizika nazvan, kontekstualnim.

Kontekstualni pristup riziku

Posljednji o kojemu ćemo izvijestiti, jest **kontekstualni pristup**, komplementaran sociološkim proučavanjima rizika. Svaki se pojedinačni rizični događaj prelama u konkretnom riziku, nekada ima jedno, a u drugom slučaju drugo tumačenje, što umnogome ovisi o značajkama konteksta. Međutim, kako operacionalizirati pojam konteksta, kako uspoređivati i standardizirati kontekste, kako specificirati odlike jednog ili drugog tipa konteksta te kako vršiti generalizacije ili usporedbe različitih tipova predstavlja i dalje veliki problem. Neke važnije dimenzije teorije navodi i R. Kasperson (Kasperson, 1987 i 1987). Prvi korak sistematizacije nekog konteksta predstavlja registriranje razlika između **objektivnog i subjektivnog rizika**. Kasperson drži da "... činjenice ne postoje neovisno o ljudima; njihova artikulacija zahtijeva ljudskog promatrača" (220). Sljedeći problem odnosi se na aspekte **mjerenja rizika**. Zastupnici kontekstualne teorije rizika drže da se mogu mjeriti jedinici statistički ili epidemiološki rizici. "Pravi" rizik zapravo ne postoji kao stvarna kategorija - on postaje stvarnim kroz proces učenja u konkretnom socijalnom kontekstu. Sljedeća dimenzija kontekstualanog pristupa je koncept **prihvatljivosti rizika**. Kasperson tvrdi da "za sebe" ne postoji mjera stupnja prihvatljivosti rizika nego da je prihvatljivost uvijek rezultat pregovaranja, dogovaranja i odlučivanja - ona je prije svega predmet političkog odlučivanja osoba koje donose najvažnije odluke i informirane su od strane eksperata. Nadalje, **percepcija rizika**, također važna kontekstualna dimenzija, kao pojam tehnički je neprecizna "... zato što mi zapravo pravi rizik i ne vidimo" (222). O riziku smo obavješteni od strane nekoga (vanjski autoritet, predstavničko tijelo, ekspert, itsl.). Međutim, rizici se ne prihvaćaju apstraktno - oni su samo dijelovi atributa koji se "automatski" podrazumijevaju kada se govori o tehnologiji ili industriji koja predstavlja rizik. Rizici su nadalje samo prividno **stacionarni** - oni jesu smješteni u industrijama ili aktivnostima koje su stacionarne, ali su njihovi učinci "pokretni" (difuzni). Percepcija rizika stoji i pod utjecajem mnogih kvalitativnih dimenzija koje obilježavaju odgovor na pitanje započeto s riječju **kako**.

Pitanje "krive" javne percepcije i optuživanja javnosti da se nepotrebno plaši (ne)postojećih rizika zanimljivo je u kontekstualnom pristupu. "Osoba koja bi kao kriterij procje-

njivala uzimala u obzir samo statističku vjerojatnost smrti isključujući sve druge informacije bila bi stvarno krajnje iracionalna", tvrdi Kasperson (224). U ovom se pristupu odbacuje teorija vjerojatnosti i statistički pristup procjenjivanju rizika koji kalkulira s krajnjim ishodom - brojem mrtvih u slučaju izbivanja rizika. Pitanje rizika se individualizira na konkretni kontekst, na mene i moje mikrookruženje. Ipak, i kontekstualni pristup uzima u obzir i procjenjivanja rizika na osnovici teorije vjerojatnosti ali u širem smislu. "Tvrdnja da ljudi ne mogu razmišljati u kategorijama vjerojatnosti predstavlja tehničku tvrdnju o tome da se netko protivi tehnologiji zato što intelektualno ne može shvatiti kako su zapravo rizici zanemarljivi. Prijedlozi koji tvrde da javnost treba 'obrazovati' o teoriji vjerojatnosti podjednako su podložni sumnji, a moglo bi ih se podjednako uspješno zamijeniti sa zahtjevom da tehnologe treba podvrgnuti školovanju u području humanističkih znanosti, o principima demokratskog procesa, da ne spominjemo neke posebne oblike obrazovanja u području znanstvene ekspertize" (224-232). Kontekstualni pristup riziku upozorava također na važnu dimenziju "institucionalnog i organizacijskog zamora" u poslovanju organizacija zaduženih za rizike (prisjetimo se ranije izložene organizacijske teorije rizika). Organizacije koje posluju s rizičnim postrojenjima najčešće se okrivljuju ukoliko dođe do akcidenta. Međutim, Kasperson ističe da pojava akcidenta može nastati zbog organizacijskih složenosti koje su inherentne organizacijama kao velikim i složenim sustavima. Poslovanje organizacija je dijelom regulirano izvana, a dijelom iznutra. Hijerarhijski sustav rukovođenja, raspodjela kompetencija na horizontalnoj ravni, onemogućava autonomnost djelovanja u slučaju izbivanja nepredviđenih tijekova akcija. Stoga se svaka organizacija koja posluje s rizicima može smatrati potencijalnim mini-kontekstom za proučavanje uvjeta nastajanja rizika.

ZAKLJUČAK

Izloženi su pristupi primjeri umnožavajućih pokušaja da se fenomen rizika što bolje razumije, da ga se što preciznije upozna te da se razviju metode što boljeg postupanja s opasnostima i rizicima u svakodnevnom okruženju. Svi nabrojani pristupi analizi rizika komplementarni su općem sociološkom pristupu. Da li će akcent biti stavljen na "dramaturšku dimenziju", na dimenziju "političke arene", na "kontekst", "socijalnu amplifikaciju rizika" ovisit će prije svega o obilježjima pojava, ali i o konkretnom, temporaliziranom kontekstu. Sociološki pristup analizi rizika, želeći biti sveobuhvatan, trebao bi koristiti gotovo sve pristupe koje smo izložili. Koji će pristup biti dominantan, kakvi će akcenti biti upotrijebljeni ovisit će o stvarnom, temporaliziranom kontekstu. U tom je smislu kontekstualni pristup najbliži sveobuhvatnoj analizi, no još uvijek nedovoljno strukturiran. Socijalne znanosti svakako u bliskoj budućnosti mogu razviti dragocjene doprinose analizi opasnosti i rizika u suvremenom društvu.

LITERATURA

- Douglas, M. (1985) *Risk Acceptability According to the Social Sciences*. New York: Russel Sage Foundation.
- Kasperson, R.E. (1987) The Kemeny Commission and the Accident at Three Mile Island, in R.E.Kasperson & J.X.Kasperson /eds./ *Nuclear Risk in Comparative Perspective: The Impact of Large-Scale Risk Assessment in Five Countries*. Boston: Allen & Unwin.
- Kasperson, R.E., Kasperson, J.X. /eds./ (1987) *Nuclear Risk in Comparative Perspective: The Impact of Large-Scale Risk Assessment in Five Countries*. Boston: Allen & Unwin.
- Kasperson, R.E. (1992) The Social Amplification of Risk: Progress in Developing an Integrative Framework, in S.Krimsky & Golding,D. /eds./ *Social Theories of Risk*. Westport and London: Praeger.
- Krimsky, S. (1992) The Role of Theory in Risk Studies, in S.Krimsky & Golding,D. /eds./ *Social Theories of Risk*. Westport and London: Praeger.

- Krimsky, S. & D. Golding /eds./ (1992) **Social Theories of Risk**. Westport and London: Praeger.
- Luhmann, N. (1993) **Risk: A Sociological Theory**. New York: Aldine de Gruyter
- Palmlund, I. (1992) Social Drama and Risk Evaluation, in S.Krimsky & Golding,D. /eds./ **Social Theories of Risk**. Westport and London: Praeger.
- Rayner, S. (1992) Cultural Theory and Risk Analysis, in S.Krimsky & Golding,D. /eds./ **Social Theories of Risk**. Westport and London: Praeger.
- Renn, O. (1992) The Social Arena Concept of Risk Debates, in S.Krimsky & Golding,D. /eds./ **Social Theories of Risk**. Westport and London: Praeger.
- Slovic, P. (1992) Perception of Risk: Reflections on the Psychometric Paradigm, in S.Krimsky & Golding,D. /eds./ **Social Theories of Risk**. Westport and London: Praeger.

SOCIAL THEORY AND RISK ANALYSIS

OGNJEN ČALDAROVIĆ
UNIVERSITY OF ZAGREB

Major approaches to risk analysis in social sciences are presented in the article. Basic elements of psychological, sociological and the like approaches (cultural approach, social arena approach, social amplification of risk approach, and contextual approach to risk) are discussed. Also, major elements of a sociological model for risk research are explained.